

12. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування / Я. К. Радевич-Винницький. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 291 с.
13. Теория функциональной грамматики. Персональность. Залоговость / А. В. Бондарко, Т. В. Булыгина, Н. Б. Вахтин и др. – СПб. : Наука С.-Петербургское отделение, 1991. – 670 с.
14. Успенский Б. А. Ego Loguens: Язык и коммуникативное пространство / Б. А. Успенский. – М. : Российск. гос. гуманит. ун-т, 2007. – 320 с.

Natalia Yasakova

***Semantics and functioning of the pronoun we
and the verb forms of the first person singular***

The article highlights the semantic peculiarities of the pronoun we, the functioning of this pronoun and the verb forms of the first person singular in different personal situations are analyzed. The basic means of semantic peculiarities of the pronoun we specification within the sentence are characterized.

Key words: semantics, personality, the first person singular, pronoun.

Інна Назаренко

**НОВІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОДОВІЙ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
НЕВІДМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ**

У статті на основі останніх свідчень лексикографічних, публіцистичних, літературних джерел та інтернет-видань досліджено основні зміни в тенденціях родової диференціації категорії роду невідмінюваних іменників української мови.

Ключові слова: невідмінювані іменники, категорія роду, асиметрія, аналітичні тенденції в граматиці.

Категорія роду повсякчас перебуває під пильною увагою дослідників, оскільки в українській мові вона не є стабільною, що пов'язано з перехідними явищами, коливаннями, існуванням варіантних родових значень як у діяхронічній площині, так і в синхронічній. Тому актуальним є вивчення шляхів засвоєння іменникових словоформ, які за формальними ознаками не входять до парадигми відміни та, відповідно, роду. Ідеться про запозичені іменники (загальні та власні назви), ініціально-буквені аббревіатури.

Мета запропонованого дослідження полягає в тому, щоб на основі свідчень лексикографічних, публіцистичних і літературних джерел, інтернет-видань дослідити останні тенденції та закономірності родової диференціації категорії роду невідмінюваних іменників української мови.

У межах запозичених лексем, яким категорія роду не притаманна, простежено процес граматичної адаптації іменників іншомовного походження. І. Р. Вихованець невідмінювані іменники іншомовного походження зараховує до іменників «нульової відміни, що мають у всіх відмінках омонімічні нульові закінчення» [2, с. 91]. Підтримуючи думку О. А. Колесникова, який стверджує, що «в мові як системі форм відображення дійсності можуть бути представлені обов'язкові, але позбавлені значення, «пусті» граматичні форми» [6, с. 72], Т. Ю. Мороз зазначає, що саме невідмінювані іменники слід вважати тими «пустими» граматичними формами [9, с. 28.].

Більшість дослідників невідмінюваних іменників обстоюють думку, що «родова приналежність невідмінюваних іменників – назв осіб семантично мотивована і послідовно визначається статтю особи, яка називається» [5, с. 186]. Відповідно, назви осіб жіночої статі належать до жіночого роду: *фрекен* [УСУМ, с. 801], *фрейлейн* [УСУМ, с. 801] тощо. Назви осіб чоловічої статі кваліфікують як іменники чоловічого роду: *мес'є* [УСУМ, с. 448], *денді* [УСУМ, с. 207], *ефенді* [ССІС, с. 234] та ін. Віднесеність слів, що номінують осіб за родом діяльності на зразок *аташе* [УСУМ, с. 44], *порт'є* [УСУМ, с. 601], *круп'є* [УСУМ, с. 398], *шансон'є* [УСУМ, с. 829], *рантьє* [УСУМ, с. 639], *тореро* [УСУМ, с. 755] тощо, до чоловічого роду на підставі статевого критерію не завжди послідовне, оскільки не відповідає сучасним реаліям дійсності. Нині жінки опанували більшість чоловічих професій і перешкодами в рівності прав на працю були зазвичай релігійні догми, що засвідчують слова, подібні за значенням до *гуру* [УСУМ, с. 196], *кюре* [УСУМ, с. 405]. Наприклад, на одному із сайтів зафіксоване оголошення про вакансію на посаду порт'є, при цьому пошукачем може бути особа жіночої статі: *Порт'є (готель «Юність», Одеса) Вимоги: Ч/Ж 20–30 років* (accord-hotels.com.ua). Або: *Посол Фінляндії в Україні, аташе, з якою маю приємність розмовляти, – жінка, і навіть президент країни – жінка* (Львівська газета); *Славетна співачка-шансон'є* [Едіт Піаф], *актриса мюзик-холу, драматичного театру і кіно, так і не навчилася грати на фортепіано...* (ostrovskogo.org.ua); [Ірина Омельченко] *Я у будь-якому разі не зможу бути рантьє* (<http://www.yur-gazeta.com/ua/article/1095/>); *Однак уперше жінка-тореро вийшла на арену в чоловічому костюмі тільки 1886 року, причому її асистентами стали лише чоловіки* (<http://studgazeta.com.ua/articles/vasha-stat-vidpovidaie-profesii>). Отже, з огляду на вище наведені приклади, коло іменників, рід яких визначають за контекстом уживання, останнім часом значно розширився.

Мовознавці акцентують увагу на тому, що «граматичне значення роду власних географічних назв, найменувань газет, журналів підпорядковане формально мотивованій приналежності загальних назв» [5, с. 187]. І як свідчить аналіз такої групи словоформ, цей принцип родового позначення незмінюваних власних назв діє майже завжди послідовно, напр.: *"Челсі" домовився про трансфер півзахисника "Сан-Пауло" Лукаса Пьязона* (champion.com.ua/football) (футбольний клуб «Челсі» – чол.р.). Проте формальна неактуалізованість родової належності в іменниках – власних назвах призводить до того, що в окремих контекстах відбуваються зміщення в їхній родовій маркованості. Так, незмінювані назви міст, граматичну форму роду яких визначає родова належність загальної (родової) назви місто (дивовижне місто *Ріо-де-Жанейро*, гостинне місто *Батумі*, багатомільйонне місто *Токіо*), можуть функціонувати як іменники чоловічого роду, пор.: *Голова тимчасової комісії парламенту Грузії з відновлення територіальної цілісності Шота Малаїхія заявив, що офіційний Тбілісі пред'явить Росії рахунок на 35 мільярдів доларів* (<http://www.nrcu.gov.ua/index.php?id=4&listid=137799>); *Тбілісі звернувся до «багатьох країн», які поки ще згадують Грузію, як "Грузія", щоб вони «змінити назву Грузії і офіційно визнати, так би мовити, англійською назвою "Джорджія"* (http://www.patent.net.ua/intellectus/patentbureau_news/branding).

А. П. Загнітко причину такого відхилення від норми пов'язує із впливом російської мови (пор. рос., *многомиллионный город Токио* – чоловічий рід) [5, с. 187]. Т. Ю. Мороз пояснює згаданий тип маркування «не стільки міжмовними інтерференційними чинниками, де воно має бути дійсно визнане за ненормативне, а власне природою незмінюваних слів, що можуть набути граматичного значення того роду, якого вимагає контекст, рівень компетентності мовця тощо» [9, с. 30]. За гіпотезою дослідниці, наведений факт позначення назв міст чоловічим родом, можливо, спричинений тим, що на назву було перенесено граматичне значення іменника чоловічого роду *уряд*, який у цьому контексті видався родовою назвою до видової. У цьому разі спрацював механізм метонімізації, відповідно до якого власна назва міста почала функціонувати як позначення уряду, керівництва країни, пор.: *Офіційний уряд Токио попередив офіційну Москву. – Офіційний Токио попередив офіційну Москву. – Токио попередив Москву* [Там само].

Останнім часом дослідники констатують відхилення й від загального принципу віднесеності невідмінюваних фаунонімів до чоловічого роду [1, с. 52–53; 5, с. 185; 7, с. 85–86]. А. П. Загнітко, зокрема, зазначає, що «морфологічна мотивованість роду невідмінюваних іменників – назв тварин зумовила закріплення загального принципу, за яким усі іншомовні іменники невідмінюваного типу належать до чоловічого роду. Мовна практика свідчить про значні відхилення від названого правила» [5, с. 185]. Дослідник називає такі чинники згаданого явища: 1) до жіночого роду потрапляють незмінювані іменники, граматичне значення роду яких мотивоване законом семантико-тематичного підпорядкування, синонімічними зв'язками і впливом однорідних номінацій з формально мотивованим родом; 2) до середнього роду – іменники, на які впливає закономірність, спостережувана на рівні незмінюваних іменників-неістот, відповідно до якої прикінцеві [i], [o], [e] корелюють із ознакою середнього роду [5, с. 185]. Окрім зазначених процесів, у наукових дослідженнях також ідеться про явище омонімізації форм деяких незмінюваних іменників на позначення назв тварин різних статей, напр.: *маленький колібри* – *маленька колібри*. А. П. Загнітко вважає, що цей процес, «розрізнення співвідносних форм на синтаксичному рівні» [9, с. 29], зумовлений кількома чинниками: 1) він не суперечить основним моделям узгодження та координації (*шимпанзе їв* – *шимпанзе їла*); 2) відображає зростаючу тенденцію реалізації ознаки статі в грамеми роду іменника; 3) відбувається тільки внутрішнє перетворення в структурі слова, тобто грамеми роду розподілені між різним уживанням однієї словоформи [5, с. 185].

Проте процеси омонімізації в аналізованій групі іменників відбуваються не завжди послідовно, як, зрештою, і серед відмінюваних фаунонімів. За слушним спостереженням Т. Ю. Мороз, зафіксоване згадане явище [омонімізація] «лише в тих випадках, коли має істотне значення для людини, пор., *лев* – *левиця*, *корова* – *бик*, *кіт* – *кішка*, але *синиця*, *зозуля*, *миша*» [9, с. 29]. Подібні зміни характерні й для незмінюваних іменників-фаунонімів, що позначають тварин, «пізнання яких важливе для людської свідомості в термінах протиставлення за

статтю» [Там само], здебільшого це тварини, інформація про яких є «актуальною для носіїв мови-реципієнтки, тобто перебуває в межах загальнофонової культурної інформації пересічного мовця» [Там само]. Так, зокрема, існування в українській мові корелятив чоловічого / жіночого родів у назвах на зразок кенгуру (*прудконогий кенгуру* – *прудконога кенгуру*), ему (*швидкий ему* – *швидка ему*), зебу (*горбатий зебу* – *горбата зебу*) зумовлене тим, що «знання про цих тварин формує загальний рівень уявлень українця про реалії інших територій і культурних ареалів» [Там само].

Трикомпонентна парадигма роду української мови викликає потребу заповнити нішу «пустих» словоформ-фаунонімів і формою середнього роду за аналогією до загальної граматичної системи. Грамема середнього роду в назвах тварин актуалізована значенням «недорослість»: *великий кенгуру* – *велика кенгуру* – *маленьке кенгуру*. Тому в такому разі можна стверджувати про середній рід як про третю омонімічну форму до корелятив чоловічого та жіночого родів, хоч позицію родової шкали, яку посідає середній рід, частіше замінено «словотвірною адаптованим змінюваним іменником» [9, с. 29] на зразок *кенгуренятко*, *шимпанзень*, що є, зокрема, приводом для мовотворчості сучасних українських письменників: *Мама-ему й тато-ему люблять своїх еменяток* (Г. Чубач).

І. Р. Вихованець, фіксуючи традиційні норми щодо визначення граматичного роду невідмінюваних назв осіб, стосовно назв неістот наголошує на нових тенденціях «перерозподілу іменників-загальних назв іншомовного походження за морфологічними родами» [2, с. 91]. Відхід від загального правила позначати назви неістот формою середнього роду (*диско* [УСУМ, с. 221], *драже* [УСУМ, с. 238], *дзюдо* [УСУМ, с. 215]) пов'язаний насамперед зі ступенем «входження іншомовного слова до лексичної системи української мови» [Там само], виникнення зв'язків у лексико-семантичній площині, насамперед на рівні синонімії та пристосування відповідної словоформи до загальних закономірностей функціонування парадигми роду.

Процес адаптації граемного складу невідмінюваних словоформ аналізованої групи відбувається шляхом перенесення граматичного роду метаіменника (родової назви) на видову, оскільки останню характеризує більша конкретність. Типовим прикладом підпорядкування семантико-парадигматичним зв'язкам загальної родової назви є іменники чоловічого роду *сироко* [3, с. 92], *памpero* [ССІС, с. 497], *майстро* [3, с. 92], *грего* [3, с. 92], *торнадо* [УСУМ, с. 755]; жіночого роду – *хінді* [3, с. 92], *урду* [ССІС, с. 703], *фарсі* [УСУМ, с. 785]. У наведених лексико-семантичних групах домінантним чинником родової визначеності стали родові назви *вітер* (чол. р.) та *мова* (жін. р.). Проте лексема *есперанто* (штучна мова) [УСУМ, с. 263] зарахована до іменників середнього роду, що, очевидно, пов'язано з прикінцевим голосним [о], типовим для українських відмінюваних іменників цього роду.

Категорія роду є також «одним із показників лексикалізації аббревіатури» [15, с. 134]. Загальним правилом, за яким визначають рід аббревіатури, є орієнтування на граматичний рід головної лексичної одиниці складноскорочених слів: *Після досягнення незалежності НАН України вперше*

стала справді самоврядною організацією з правами власності на матеріальну базу, якою вона користувалася (<http://uk.wikipedia.org/wiki/НАН>).

Проте в багатьох випадках помітна тенденція до «формально-звукової мотивації... роду» [8, с. 8] аббревіатури. Цей чинник виявляється й на рівні словозміни, оскільки «редукція однієї категорії викликає якісну видозміну інших» [4, с.63]:

1) лексеми з кінцевим приголосним традиційно зараховують до іменників чоловічого роду: *подавати документи до місцевого РАЦСу; НЕП дозволив швидко відновити господарство, зруйноване Першою світовою і Громадянською війнами* (<http://uk.wikipedia.org/wiki/Неп>); *... Дніпрогес лежав у руїнах...* (П.Загребельний); *ТАРС повідомив* (хоч Вікіпедія подає до поширеного варіант середнього роду, орієнтуючись на загальне правило: *ТАРС володіло* виключним правом на розповсюдження інформації про події за межами СРСР (<http://uk.wikipedia.org/wiki/ТАСС>));

2) аббревіатури на -о, -е належать до середнього роду: *Над парком зависло НЛО* (<http://uk.wikipedia.org/wiki/НЛО>); *В свою чергу Облвно видавало наказ, в якому конкретизувалися терміни* (http://www.zoippro.zp.ua/pages/pro_nas.html), проте зафіксований і варіант: *В грудні 1943 року з визволенням Радянською Армією частини території Миколаївської області – Миколаївський облвно відновив свою діяльність* (<http://www.oga.mk.ua/ua/publication/content/2257.html>).

І хоч І. Р. Вихованець стверджує, що зміни граматичного роду властиві тільки ініціально-звуковим аббревіатурам, «роль опорного слова яких виконують іменники жіночого чи середнього роду» [2, с. 92], вище наведені приклади засвідчують тенденції, які охоплюють також іменники з центральним словом чоловічого роду.

Якщо в таких словах, як *ВАК* (чол. р.), *ЖЕК* (чол. р.) зазначені модифікації роду засвідчені як нормативні, то в багатьох інших аббревіатурах подібна зміна роду сприймається як некоректна. Так, наприклад, у художній літературі відхилення від загальних правил зазвичай є виразником певних стилістичних завдань автора, засобом комізму, прийомом характеристики мовця (насамперед рівня його освіченості), як-от: [Конюх]. *Мені ще мій дід казав: ніколи не тронь циган. А при моєму ж дідові ООНу не було* (М. Вінграновський) (такі ж функції виконують і родові грами загальних назв невідмінюваних слів: *Я на фоті получився разом з шимпанзою. Не наплутай: я спереду, шимпанза за мною* (П. Глазовий)).

Наведені приклади одиничні, проте вони є показником того, як «мовна свідомість суб'єкта, сформована флективністю мови, намагається уніфікувати незмінювані іменники до загального стандарту слова в мові синтетичного типу» [9, с. 30]. В українській мові у формах роду порівняно з іншими граматичними категоріями іменника «більш відчутне тяжіння грами до екстралінгвістичної тотожності» [4, с. 64], послаблюються аналітичні тенденції, тому для зміщення в межах категорії роду характерна особлива виразність. Таким чином, у сучасній українській мові сформовані

загальні правила щодо родової диференціації невідмінюваних іменників, проте помітні активні тенденції до розподілу незмінюваних іменників-назв неістот за родами на підставі тематичної співвіднесеності. Водночас, аналіз власних назв та незмінюваних аббревіатур засвідчує актуалізацію й протилежної тенденції – до формально-звукової мотивації їхнього роду. Граматична родова належність назв осіб аналізованого типу мотивована екстралінгвальними чинниками.

Незмінювані іменники в українській мові є прикладом семантико-граматичної асиметрії у сфері категорії роду. Позбавлені афіксальних показників, вони реалізують значення роду аналітично. Подолання асиметрії на рівні категорії роду відбувається шляхом залучення додаткових засобів лексичного, словотвірного, синтаксичного та контекстуального рівнів.

Власне, з теоретичного погляду питання родової диференціації невідмінюваних іменників є майже вичерпаним, проте в практичному плані – при укладанні словників, створенні узагальнювальних праць, спрямованих на дослідження функціонування лінгвальних одиниць, – ще потребує докладного вивчення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Безпояско О. К. Іменник / Олена Костянтинівна Безпояско // Безпояско О. К., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Граматика української мови. Морфологія: підручник. – К. : Либідь, 1993. – С. 16–93.
2. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматика укр. мови / І. Вихованець, К. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
3. Волкотруб Г. Й. Практична стилістика сучасної української мови: Використання морфологічних засобів мови : Навч. посібник / Г. Й. Волкотруб. – К. : ТОВ «ЛДЛ», 1998. – 176 с.
4. Загнітко А. П. Диференціація невідмінюваних іменників за родами в українській мові / А. П. Загнітко // Українське мовознавство. – 1985. – Вип. 13. – С. 89–94.
5. Загнітко А. П. Теоретична граматика української мови. Морфологія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонДУ, 1996. – 435 с.
6. Колесников А. А. Семантическое обеспечение грамматических форм имен существительных русского языка / А. А. Колесников. – К. : Вища школа. – 1988. – 139 с.
7. Мерінов В. В. Функціонально-категорійна аспектуальність граматичного роду іменника в українській мові / В. В. Мерінов. – Х. : М-во освіти і науки України, Харківський нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди, 2005. – 211 с.
8. Мороз Т. Ю. Семантико-граматична асиметрія морфологічних категорій іменника : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Тетяна Юріївна Мороз. – Харків, 2008. – 22 с.
9. Мороз Т. Ю. Явище семантико-граматичної асиметрії на рівні граматичної категорії роду незмінюваних / Т. Ю. Мороз // Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка: Філологічні науки. – Луганськ : Альма-матер, 2009. – № 81 (2). – С. 27–31.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ССІС – Сучасний словник іншомовних слів [уклад. Л. І. Нечволод] – Х. : ТОРСІНГ ПЛЮС, 2008. – 768 с.

УСУМ – Універсальний словник української мови / [уклад. З. Й. Куньч] – Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2005. – 848 с.

*Inna Nazarenko****New tendencies of the gender differentiation of non-conjugated nouns'****The author researches into the issues of new tendencies of the gender differentiation of non-conjugated nouns in the modern Ukrainian language.**Key words: non-conjugated nouns', category of gender, asymmetry, analytical tendencies.***Марія Личук****КАТЕГОРІЯ СИНТАКСИЧНОЇ ЗВ'ЯЗАНOSTІ
НА СЛОВОСПОЛУЧЕННЄВОМУ Й РЕЧЕННЄВОМУ РІВНЯХ**

У статті досліджено категорію синтаксичної зв'язаності на рівні словосполучення та речення, розкрито її сутність.

Ключові слова: категорія синтаксичної зв'язаності, сполучуваність, синтаксично зв'язані словосполучення, фразеологізовані речення, лексико-семантична модель.

Теоретико-методологічна парадигма українського мовознавства характеризується прагненням до інтеграції традицій і новітніх тенденцій у граматичних дослідженнях, надаючи пріоритетності багатоаспектному вивченню мовних явищ. Однак деякі питання фундаментальних теорій синтаксису, при всій безперечній їхній науковій значимості, не досліджені до кінця. Серед таких питань – теорія сполучуваності й валентності.

Чільне місце в цій теорії відведене синтаксично зв'язаним (синтаксично нечленованим) побудовам.

Синтаксично зв'язані конструкції на словосполученнєвому рівні досліджували такі вчені, як: М. Гухман, О. Москальська, О. Кочинєва, А. Опришко, Р. Орлова, Є. Смольянінова, В. Горпинич, Г. Козачук, Н. Москаленко, А. Загнітко, М. Нікітін та ін.; на реченнєвому рівні – М. Прокопович, В. Виноградов, В. Белошапкова, А. Кожин, Л. Ройзензон, Н. Янко-Тріницька, Н. Шведова, Д. Шмельов, Ю. Аваліані та ін. Варто зазначити, що дослідження лінгвістів ХХ ст. щодо синтаксично зв'язаних мовних одиниць здебільшого носять епізодичний характер, обмежуючись констатацією факту їхнього існування.

Метою наукової статті є з'ясування сутності граматичної категорії синтаксичної зв'язаності, визначення її специфіки на рівні словосполучення та речення.

Вивчення зв'язаних у граматичному плані мовних одиниць знаходимо ще в працях В. фон Гумбольдта (к. ХVІІІ – п. ХІХ ст.). Аналізуючи поєднання допоміжного дієслова з інфінітивом, учений визначає й основну властивість зв'язаних побудов: «злитість в одне ціле таких структур примушує забути значення окремих частин; утворення такого типу становлять те, що ніколи не знаходить поділу на частини» [5, с. 339]. Така конструкція є цілісною, адже її «не можна розділити на складові частини й знову згрупувати якимось інакше» [5, с. 339].

Окремі зауваження щодо вивчення синтаксично зв'язаних побудов запропонували О. Пешковський та О. Шахматов. На думку О. Пешковського, нове